

TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE ÎN CÂMPUL CERCETĂRILOR PRIVIND VOCABULARUL ISTORIC

1. Un reputat specialist în cercetarea lexicului social-politic, profesorul Klaus Bochmann de la Universitatea din Leipzig, afirma pe bună dreptate: "Orice eveniment istoric de mare importanță se răsfrânge nemijlocit asupra lexicului social-politic al limbii poporului respectiv. Orice politică socială nouă produce noțiuni noi, cuvinte noi"¹. Aprecierile reputatului specialist german, deși relevante, nu sunt o noutate. Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, cunoscutul publicist, istoric și om politic francez Alexis de Tocqueville, în lucrarea sa despre democrația americană, reliefa, într-un semnificativ capitol intitulat *Comment la démocratie américaine a modifié la langue anglaise*, modul în care revoluția americană și democrația instaurată de aceasta a modificat cadrele mentale și comportamentul lingvistic al populației de pe continentul nord-american. O "invazie" de noi termeni, o adaptare și transformare a celor vechi, o modificare a sensurilor inițiale și mai ales o "redescoperire" a unor sensuri și expresii uitate sau neuzitate frecvent până atunci au făcut din engleza vorbită de americani o limbă vie, în care se reflectă societatea în întregul și trepidantul său dinamism². Opiniile lui Tocqueville vin dinspre aceea curiozitate istorică, în care punctul de plecare îl reprezintă prezentul³, iar Statele Unite, prin "istoria lor apropiată", îi oferea pe deplin acest lucru. De aceea, cu toată tentația atractivității pe care o însuflă cititorilor cartea istoricului francez și pasajele referitoare la metamorfozele limbii engleze, considerăm că acestea trebuie privite cu mai multă circumscripție. Suntem pe deplin de acord cu el - precum și cu cei care, recent, i-au reluat ideile - că: "în democrații majoritatea decide și în privința schimbărilor lingvistice, operându-le pe acestea în domeniile sale predilecte - industrie, politică, administrație publică" sau că "majoritatea lingvistică inovează lingvistic prin împrumuturi din limbile vii"⁴. Dar nu trebuie să uităm că *istoria și civilizația americană* au fost și rămân "unice" ale istoriei. Pe

¹ Klaus Bochmann, *Dezvoltarea vocabularului social-politic român între 1840-1850*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, București, 1980, p. 869. Opinie reluată și bine argumentată de același autor în *Langue et révolution - un sujet (re)discutable*, în *Cahiers de linguistique sociale Rouen*, 2-nr. 17/1990, p. 29-34.

² Alexis de Tocqueville și-a redactat și tipărit lucrarea între 1835-1840. Noi am folosit ediția: *De la démocratie en Amérique* II, Paris, 1961, p. 94-102.

³ François Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, București, 1992, p. 164.

⁴ Sorin Antohi, *Limbă, discurs, societate: problema limbii de lemn*, Studiu introductiv la Françoise Thom, *Limba de lemn*, București, 1993, p. 5. O analiză pertinentă asupra limbii engleze vorbite pe continentul american în secolul al XVIII-lea și a percepției sale de către europeni la: Andresen Tetel, *Images des langues américaines au XVIIIe siècle*, în *Études sur le XVIIIe siècle*, Bruxelles, III, 1985, p. 135-165. Amintim câteva din ideile prezentate: imaginea față de limba folosită de americani apare la europeni ca o "anti-imagine"; engleza americană este la început ignorată de europeni, apoi aceștia descoperă o limbă "exotică", formată dintr-un amestec de limbi europene și autohtone (precolombiene); engleza americană nu este în primul rând limba enciclopediștilor, ci limba colonistului practic, a navigatorului, comerciantului, exploratorului și căutătorului de aur.

un spațiu uriaș, virgin, s-a clădit o nouă civilizație, s-a impus o nouă mentalitate și s-a vehiculat un nou limbaj generate de evenimentele revoluționare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și decantate de vechile, imobilele și încorsetatele realități europene. Aici nu au funcționat limbile medievale: latina, greaca, slavona, aici a avut loc de la început prin diversitatea etnico-lingvistică a emigrațiilor o osmoză lingvistică, aici se vehiculau deja cuvinte și expresii noi, impuse deja de revoluția engleză de la mijlocul secolului al XVII-lea și marile curente ale iluminismului european; aici nu a trebuit înlăturat un regim medieval, ci unul colonial, iar distanța uriașă dintre metropolă și colonii, precum și condițiile vitrege existente în lupta cu asperitățile naturii și cu populațiile precolumbiene au impus de la început un nou fel de-a simți și de-a gândi al locuitorilor nord-americani. De aceea *inovația lingvistică* a fost impusă de majoritate, a fost rapidă, a fost totală. Revenind pe continentul european, vom constata un proces invers al inovației lingvistice dinspre minoritate spre majoritate. În acest proces un rol și loc important l-a avut în primul rând lexicul social-politic. Într-un remarcabil excurs științific despre evoluția vocabularului social-politic românesc între 1821-1850, același reputat cercetător german Klaus Bochmann aprofunda și argumenta, din perspectiva socio-lingvistică și a lingvisticii istorice, raporturile inevitabile stabilite între limbă și societate într-o perioadă de remarcabilă complexitate economico-socială și politico-națională prin care s-a înscris definitiv societatea românească pe linia modernizării și a modernității. El considera, în acest context, lexicul social-politic, ca fiind un *lexic pilot* deoarece: "a) este legat cel mai strâns de introducerea noilor idei și instituții burghize, deci este cea mai fidelă oglindă a prefacerilor sociale; b) prezintă de la un timp încoace innoirile cele mai radicale; c) este dintre toate lexicurile ... cel mai popular și cel mai apropiat de realitatea lingvistică. Este un lexic legat de existența opiniei publice..."⁵.

Alte cercetări privind lexicul social-politic, din perspectiva timpurilor trecute sau prezente, ne dovedesc indubitabil că noutatea lexicală se impune într-o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, pe același traseu dinspre minoritate spre majoritate. Radiografiind *cheile puterii în evul mediu*, Jeannine Quillet constată, într-un capitol dedicat vocabularului politic medieval, că o serie de termeni care defineau filosofia politică a epocii medievale, ca *universitas, societas, communitas, civitas* etc, s-au transmis până astăzi, desigur cu alte conotații și rezonanțe, în limbajul discursului social-politic contemporan⁶.

Cercetările de istoria limbii și de socio-lingvistică⁷, din ultimii ani, ne sunt de asemenea un ajutor prețios în argumentarea problematicii expuse de noi în rândurile anterioare. Ele completează în același timp ideile exprimate de numeroși exegeți privind importanța și necesitatea cercetării spațio-temporale a lexicului, în vederea cunoașterii aprofundate a realităților care s-au derulat și se derulează în societatea umană. Comunicând prin intermediul cuvintelor - pe cale orală sau scrisă - oamenii au conservat în și prin ele istoria. Limba a fost și rămâne *primul* și poate cel mai important *depozit* și *izvor* în reconstituirea trecutului istoric. Poate tocmai de aceea, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, într-o

⁵ Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, 1979, p. 10.

⁶ Jeannine Quillet, *Les clefs du pouvoir en Moyen Âge*, Paris, 1972, p. 163-166.

⁷ Jean-Baptiste Marcellesi, Bernard Gardin, *Introduction à la sociolinguistique. La linguistique sociale*, Rouen, f.a., passim; Christian Baylon, *Sociolinguistique. Société, langue et discours*, 1991, passim; *Bibliographie sociolinguistique française 1985 - Fasc. 1*, în *Cahiers de linguistique sociale*, Rouen, No. 1, 1990, passim.

vreme de reconsiderare a *timpului istoric*, de reabilitare a *izvoarelor istorice* și de regândire și sistematizare a *discursului științific*⁸, istorici și lingviști de prestigiu stabileau primele contacte, prin care se anunțau și-n aceste domenii fructuoase colaborări și deschideri benefice spre *multidisciplinaritate*, *pluridisciplinaritate*, *transdisciplinaritate* sau *interdisciplinaritate*⁹.

2. Inițiativele privind cercetarea lexicului istoric în vederea reconstituirii inventarelor semantice a diferitelor epoci istorice cu scopul - mai mult sau mai puțin mărturisit - de-a radiografia, și pe această cale, societatea și mentalul individual și colectiv al oamenilor au venit spre sfârșitul secolului al XIX-lea atât din partea lingviștilor cât și a istoricilor. Ele au fost stimulate și de cadrul fertil oferit de progresele realizate, atât în câmpul istoriografiei europene și universale¹⁰, cât și de cele din arcalul cercetărilor în domeniile lingvisticii, socio-lingvisticii și mai ales al lingvisticii istorice¹¹. Este adevărat că istoricii erau mai mult preocupați de reconstituirea lexicului - pe baza unui important material documentar - a ceea ce a fost *limba ca fenomen social, ca factor relevant de cultură și civilizație, ca oglindă fidelă a societății sub unghiul spațio-temporalității*, în timp ce lingviștii s-au cantonat în zona de depistare a *etimologiei cuvintelor, a influențelor și împrumuturilor lexicale, a analogiei unor cuvinte, a clasificării limbilor, fără a întreprinde eforturi prea mari în a stabili raporturile dintre limbă și societate*.

Printre *primele și cele mai semnificative demersuri în cercetarea lexicului istoric* amintim lucrarea lui Ferdinand Gohin, *Les transformations de la langue française pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle 1740-1789*, (1903), lucrare de largă respirație științifică și alacășă crudiție, prin care descoperim o altă fațetă a societății franceze din perioada premergătoare Marii Revoluții Franceze. Cercetătorul, explorând un larg eșantion de surse istorice, reconstituia - pe baza limbajului - cauzele socio-economice și politice, precum și resorturile mentale care au generat și pregătit uriașul tumult revoluționar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹².

Cam în aceeași vreme, Ferdinand Brunot, cunoscut specialist în istoria limbii franceze și lingvistică generală, redacta monumentală sa sinteză despre evoluția limbii franceze de la origini până în 1900 (lucrare la care vom mai reveni), în timp ce Lucien Febvre începea publicarea unei suite de articole în "Revue de Synthèse historique" privind dialogurile stabilite între știința istorică și lingvistică, dialoguri care, în opinia istoricului, trebuiau obligatoriu aprofundate : *Histoire et dialectologie* (t.XII, 1906); *Histoire et linguistique* (t.XXIII, 1911); *Le développement des langues et l'histoire* (t.XXVIII, 1913); *Langue et nationalité en France en XVIIIe siècle* (t.XLII, 1926)¹³.

⁸ Lucian Boia, *Durata istoriei, metamorfozele unui concept*, în *RevIst*, 6, 1983, p. 601-604; Guy Bourdè et Hervé Martin, *Les écoles historiques*, 1990, p. 181-214; J.D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, p. 758-777.

⁹ Ion Drăgan, *Un mod de gândire și cercetare indispensabil pentru progres în știință*, Studiu introductiv la vol. *Interdisciplinaritate în științele umane*, București, 1986, p. 11. Pentru întreaga problematică vezi de asemenea Leo Apostel, *Științele umane: mostre de relații interdisciplinare*, în *vol.cit.*, p. 123-272 și Wolfgang J. Mommsen, *Istorie*, în *vol. cit.* p. 349-373.

¹⁰ Guy Bourdè et Hervé Martin, *op.cit.*, p. 181-214; Vasile Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979, p. 209-235.

¹¹ Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, București, 1977, p. 1-64; vezi și excelentul *Cuvânt introductiv*, semnat de Alexandru Nicolescu, p. III-XVI.

¹² Am utilizat pentru documentare ediția repărită la Paris în 1970, existentă și-n fondurile Bibliotecii Universității Libere din Bruxelles - Philologie romane - cota: S. 445742.

¹³ Lucien Febvre, *Les mots et les choses en histoire économique*, în *Annales II*, 1930, p. 231, nota 1. Istoricul francez a reînnoit și cu alte ocazii invitația făcută lingviștilor pentru o fertilă și benefică colaborare, în vederea reconstituirii utilajelor mentale și lingvistice precum și a unor cuvinte - sau "concepte-cheie", folosite de oameni în diferite epoci istorice. Vezi Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris 1953, p. 219.

Anii 1929-1930 rămân în istoria istoriografiei în general, și în ce privește problematica noastră în special, anii de referință. În primul rând în 1929, prin eforturile lui Marc Bloch și Lucien Febvre, apărea la Strasbourg revista *Annales d'histoire économique et sociale*, care a deschis calea afirmării unei noi concepții și metodologii în investigarea și reconstituirea trecutului istoric¹⁴. Reacționând împotriva istoriei evenimentiale, împotriva a ceea ce a fost numit mai târziu *histoire historisante*¹⁵ și militând pentru o istorie globală, care să cuprindă întregul tablou al civilizației umane, revista "Annales", prin fondatorii săi și discipolii lor, a creat o adevărată școală istorică, care reconstitua trecutul istoric prin apelul stăruitor la datele oferite de antropologie, sociologie, psihologie socială, economie politică, geografie și demografie. În același timp, în locul istoriei axate și orientate spre cercetarea elitelor și a personalităților, Marc Bloch propunea o altă istorie, în care obiectul principal trebuia să fie în primul rând *omul* sau mai bine zis *oamenii*¹⁶. Prin viața și prin activitatea acestora era văzut și restituit trecutul istoric. Modul cum oamenii au locuit, cum s-au hrănit, cum s-au înmulțit, cum au făcut față intemperțiilor naturii, cum au făurit bunuri materiale și culturale, cum au circulat, cum au folosit banii, cum au folosit sursele de energie naturală și multe, multe altele erau răscolite, cercetate și redade cititorului, ca adevărate comori uitate ale civilizației umane. Prin realizarea acestei imagini panoramice, *trecutul* nu mai era un fluviu singular "ce curgea până la noi, ci era alcătuit dintr-o multitudine de pâraiașe și iazuri ce se întind în toate direcțiile"¹⁷. În acest *foietaj istoric*, care era aluatul preferat al istoricilor de la "Annales"¹⁸, cercetarea vocabularului istoric rămâne, din perspectiva aceleiași istorii cuprinzătoare, o temă predilectă, la care din 1930 și până astăzi s-a revenit și se revine mereu, o temă explorată cu pasiune, care nu numai că a fixat în conștiința contemporaneității o altă imagine asupra trecutului și a oamenilor care l-au populat, dar care a influențat și alte spații istoriografice și a deschis apetitul pentru astfel de cercetări.

În al doilea rând, în anul 1930 apar trei demersuri de referință privind cercetarea istoriei limbii și a lexicului sau vocabularului istoric. Este vorba de studiul lui Lucien Febvre, *Les mots et les choses en histoire économique*, publicat în cel de al doilea număr al revistei "Annales", de lucrarea aceluiași erudit: *Civilisation, le mot et l'idée* și cel de al șaselea volum al lucrării lui Ferdinand Brunot, orientat spre reconstituirea și cunoașterea vocabulelor secolului al XVIII-lea din domeniile: filosofie, economie politică, agricultură, comerț, industrie, politică și finanțe¹⁹.

Remarcabilul studiu al lui Lucien Febvre, adevărat *articol-program*, în ceea ce privește cercetarea lexicului social-economic, pleca de la o serie de cercetări

¹⁴ Jean Glénisson, *L'historiographie française contemporaine: tendances et réalisations*, în vol. *La recherche historique en France de 1940 à 1965*, Paris, 1965, p. XXI-XXIV; M. Aymard, *The Annales and french historiography* în *The Journal of European Economic History*, I, 1972, p. 491-511; Jacques Le Goff, *L'histoire nouvelle*, în vol. *La Nouvelle Histoire*, Paris-Bruxelles, 1988-1990, p. 35-75; Lucian Boia, *Historiens des Annales* în *AUB*, 30, 1981, p. 49-62; Jean-Marie Domenach, *Anchetă despre ideile contemporane*, București, 1991, p. 40-53; G. Bourdè et H. Martin, *op.cit.*, p. 245-270; V. Cristian, *op.cit.*, p. 245-250.

¹⁵ Michel Vovell, *L'histoire et la longue durée*, în vol. *La Nouvelle Histoire*, p. 79.

¹⁶ Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire*, Paris, 1974, p. 34.

¹⁷ J.M. Domenach, *op.cit.*, p. 46.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Lucien Febvre, *op.cit.*, p. 231-234; Idem, *Civilisation, le mot et l'idée*, Paris, 1930; Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française. Des origines à 1900*, tom VI. *Le XVIIIe siècle. Philosophie-Economie politique-Agriculture - Commerce - Industrie - Politique - Finances*, Paris, 1930.

anterioare²⁰ și era însoțit sau mai bine zis completat și argumentat, în paginile imediat următoare ale aceleiași reviste, de un alt demers științific semnat de Paul Harsin²¹. "Limba economică - ne spune Lucien Febvre - este în general, totdeauna o limbă tânără. Ea este născută ieri. Și deja nașterea și constituirea sa pune pentru noi probleme interesante"²². Care sunt acestea? Vom încerca să le sintetizăm și să le sistematizăm astfel:

a) cuvintele prin care ni se dezvăluie și se exprimă anumite realități economico-sociale, se impun treptat în lexicul cotidian și cult al diferitelor popoare, fiind aproape imposibil în *a stabili o dată fixă* când ele au fost create;

b) multe cuvinte preexistente în limbă își modifică sensurile, primesc noi rezonanțe și îmbracă alte conotații în societate, odată și în funcție de schimbările și evoluțiile politice, sociale, economice, militare etc.;

c) printr-o analiză spațio-temporală a vocabularului socio-economic, cercetătorul poate radiografia mai precis societatea, poate reconstitui sensibilitățile mental-afective ale oamenilor;

d) prin investigarea lexicului socio-economic, pot fi depistate mai multe paliere socio-lingvistice și anume: *limba proletarului, limba capitalistului, limba inginerului* etc.²³

Plecând de la aceste relevante și prețioase idei, Lucien Febvre se interoga pe sine și ridică astfel totodată în fața altor cercetători o serie de întrebări, de care, după opinia noastră, trebuie să se țină seama în realizarea oricărei anchete de semantică istorică: care sunt influențele ce au impus în limbă un eșantion semnificativ de cuvinte de sorginte modernă?; când are loc osmoza sau generalizarea unor termeni cu o anumită încărcătură și semnificație semantică?; ce etape istorice și semantice au parcurs anumite cuvinte - ca de exemplu cuvântul *civilizație*?; atestă acest cuvânt (sau altele) o revoluție intelectuală și morală deja îndeplinită?; dispunem de surse complete pentru reconstituirea exhaustivă a istoriei lexicului?; etc.²⁴

În finalul considerațiilor și interogațiilor sale istoricul francez îi chestiona atât pe istorici cât și pe lingviști: dacă secolele XVIII-XIX au fost creuzetul în care s-a forjat limba franceză de astăzi (adică cca din perioada interbelică), dacă aceste secole, prin impresionantele lor progrese pe plan politic și economic, au impus un convoi semantic modern, de ce nu există o mai mare preocupare și o mai strânsă colaborare între specialiști pentru astfel de cercetări? Răspunsul îl oferea, în primul rând, tot el: "*Analele*, cred că vor face această treabă utilă în atragerea atenției asupra problemelor din vocabularul modern"²⁵.

²⁰ Lucien Febvre, *Les mots ...*, p. 231-232; istoricul face în aceste pagini referiri la școala germană de lingvistică și îndeosebi la activitatea savantului Rudolf Meringer care, împreună cu W. Meyer-Lübke, a fondat la Heidelberg revista *Wörter und Sachen*, prin care s-a promovat "studiul combinat al istoriei obiectelor împreună cu istoria cuvintelor și declarată periculoasă și fără sens cercetarea etimologică bazată numai pe material lingvistic"; cf. C. Tagliavini, *op.cit.*, p. 14. Inspirat probabil de curentul de cercetare care s-a autointitulat "cuvinte și lucruri", Febvre și-a stabilit titlul studiului său *Cuvinte și lucruri în istoria economică*. Preocupări de investigație a lexicului social-economic au mai fost întreprinse până la Lucien Febvre de Henri Sée, *A propos du mot INDUSTRIE*, în *Revue historique*, t. CXLIX, 1925, p. 58-61; Idem, *Le mot "industrie" chez Roland de la Platière*, în *Revue historique*, t. CL, 1925, p. 189-193; Henri Hauser, *Les débuts du capitalisme*, Paris, 1931, cap. *Le mot industrie et l'évolution industrielle*, p. 309-323.

²¹ Paul Harsin, *De quand date le mot "INDUSTRIE"?* în *Annales*, II, 1930, p. 235-242.

²² Lucien Febvre, *Les mots ...*, p. 232.

²³ Idem, p. 232-233.

²⁴ Idem, p. 233-234.

²⁵ Idem, p. 234.

Lucien Febvre își respecta promisiunea. Așa cum am mai amintit, în același an 1930 el oferea o competentă analiză de semantică istorică, având în centrul discursului științific cuvântul: CIVILIZAȚIE. El a reușit să-și convingă cititorii și în primul rând confracții de breaslă, precum și pe cei din alte perimetre științifice apropiate sau învecinate, că *există o simultaneitate clară între fundamentarea conceptuală a termenului și expansiunea și generalizarea europeană a CIVILIZAȚIEI Luminilor*²⁶.

Nu trebuie să uităm sau să neglijăm celălalt eveniment editorial, și anume apariția volumului al șaselea din lucrarea lui Ferdinand Brunot: *Histoire de la langue française des origines à 1900*, care i-a oferit lui Lucien Febvre și altor cercetători o altă imagine asupra limbii franceze în secolul al XVIII-lea. Deși lingvist, Brunot este mai puțin preocupat de etimologia cuvintelor sau de acea ramură a lingvisticii care se ocupă cu studierea împrumuturilor lexicale (pe care lingviștii germani au denumit-o *Lehnwörterkunde*²⁷) realizând o cercetare a lexicului din perspectiva a ceea ce s-a numit *onomasiologia*²⁸ și pe care cercetătorul italian Vittorio Bertoldi o definea astfel: "Succesiunea alternantă între o formă *conservată* și o formă *inovată* (subl. ns.), care în ultimă analiză constituie problema fundamentală a lingvisticii ca disciplină esențial istorică, este aici obiect de studiu în raport cu diferitele elemente de vocabular corespunzând unei idei determinate sau unui grup de idei înrudite"²⁹. Ancheta științifică întreprinsă de Brunot a fost așadar realizată din perspectiva cercetărilor de geografie lingvistică și semantică istorică. A putut fi astfel reconstituit - prin inventarierea termenilor din domeniile filosofiei, economiei politice, agriculturii, industriei, comerțului, politicii și finanțelor, precum și prin stabilirea căilor de circulație a unora din aceștia în alte spații geografice - un important segment de civilizație franceză și europeană³⁰.

3. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea viziunea oamenilor în general și a istoricilor în special, despre trecutul istoric sub raportul duratei temporale, a fost de multe ori una restrictivă. Timpul era de obicei redus la un segment relativ restrâns și apropiat prezentului. Începând însă cu anii 60 ai secolului al XIX-lea, odată cu *Originea speciilor* a lui Darwin și apariția *concepției evoluționiste*, la care trebuie să adăugăm obligatoriu *noua viziune despre progres*, impusă de cartea lui Edmond About *Le Progrès* (Paris, 1864), istoria este privită dintr-o altă perspectivă cronologică: *cea a unui timp lung și evolutiv*³¹. Se contura astfel *avant la lettre* concepția braudeliană privind durata lungă a timpului istoric.

Pentru că noile idei au început să se răspândească și să se impună într-o vreme când, timid, se realizau primele cercetări asupra vocabularului istoric, ele au influențat și cercetările întreprinse în acest perimetru. După apariția revistei "Annales", mai mult sau mai puțin conștient, mai mult sau mai puțin declarat, o serie de istorici s-au angajat în reconstituirea și valorizarea trecutului din perspectiva duratei lungi. Este, desigur, meritul de necontestat al lui Fernand Braudel de-a "pune în pagină" și de-a explica într-un larg eseu științific³² cele trei cadențe temporale ale istoriei: *microistoria*, *istoria conjuncturală* și *istoria structurală* sau de

²⁶ Lucien Febvre, *Civilisation, le mot et l'idée*, passim.

²⁷ C. Tagliavini, *op.cit.*, p. 217.

²⁸ *Idem*, p. 28-30.

²⁹ Vittorio Bertoldi, *Onomasiologia*, în *Enciclopedia Italiana*, XXB, p. 376-378.

³⁰ F. Brunot, *op.cit.*, passim.

³¹ I. Boia, *Durata "istoriei"* ..., p. 601.

³² Fernand Braudel, *Histoire et science sociale. LA LONGUE DURÉE*, în *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 41-83.

lungă durată. Rămâne de asemenea meritul marelui erudit francez de-a fi investigat trecutul istoric din perspectiva acestui *triptic temporal* și de a-l fi impus în peisajul historiografic occidental, prin monumentalele sale lucrări: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* și *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*. "Istoria - ne mărturisește Braudel - se situează la paliere diferite, așa spune *trei paliere*, dar aceasta e un fel de-a vorbi simplificând foarte mult. De fapt ar trebui să ne referim la zece, o sută de paliere, la zece, la o sută de durate diferite. La suprafață o istorie evenimentială se înscrie în timpul scurt: ea este *microistoria*. La jumătatea urcușului, o *istorie conjuncturală* urmează un ritm mai larg și mai lent... Dincolo de acest recitativ al conjuncturii, *istoria structurală*, sau de *lungă durată*, se referă la secole întregi; ea este la limita dintre ceea ce se mișcă și ceea ce este imobil, și prin valorile sale timp îndelungat ea pare a fi neschimbată, față de alte istorii care se desfășoară și se implinesc într-un ritm mai viu și care, de fapt, gravitează în jurul ei" (subl. ns.)³³.

Ideile braudeliene semănate pe solul fertil al historiografiei postbelice au rodit cu rapiditate. Pe "poarta duratei lungi" au pătruns tot mai mulți cercetători, aceasta fiind considerată una dintre cele mai fecunde direcții prin care s-au operat semnificative inovații în perimetrul cercetării științifice, s-au aprofundat legăturile istoriei cu celelalte științe socio-umane și mai ales s-au multiplicat posibilitățile de cunoaștere a trecutului³⁴. Pe bună dreptate cunoscutul medievist Jacques Le Goff scria: "Cea mai fecundă perspectivă definită de pionierii istoriei noi a fost cea a *duratei lungi*" (subl. ns.)³⁵.

Încă din perioada interbelică istoria sau "călătoria" unor cuvinte a fost urmărită de unii autori, chiar dacă - așa cum am mai amintit - o făceau mai puțin conștient și declarat și din perspectiva *istoriei timpului lung*. Exemplificările făcute, până acum, sunt, credem, convingătoare. După a doua conflagrație mondială și mai ales după teoretizările braudeliene și deschiderile vizibile spre istoria mentalităților și mai ales a posibilităților de detectare a cadrelor psiho-mentale, și/sau prin intermediul cunoașterii amănunțite a lexicului, cercetările privind vocabularul istoric au adoptat definitiv modelul braudelian în câmpul lor de investigații. Un exemplu ni-l oferă în acest sens Georges Duby, care afirma următoarele: "Cum să pătrunzi în conștiința oamenilor dintr-un anumit mediu, cum să le explici conduita, relațiile pe care le întrețin, cum să izbutești a privi lumea și a-i privi pe ceilalți cu propriii lor ochi, fără a le cunoaște temeinic *vocabularul* sau mai degrabă *vocabularele* (subl.ns.) căci adesea oamenii uzitează mai multe, adaptate diverselor grupuri în care se inserează"³⁶. Același istoric reliefa *obligativitatea* cercetării comportamentelor mentale și lingvistice din perspectiva celor trei cadențe temporale propuse de Braudel.

³³ *Idem*, p. 112.

³⁴ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 54-55; Michel Vovell, *op.cit.*, p. 77-108; *Idem*, *Ideologies et mentalités*, Paris, 1992, p. 211-271.

³⁵ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 54.

³⁶ Georges Duby, *Histoire des mentalités*, în vol. *L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1961, p. 937-966. În literatura istorică românească, Florin Constantiniu consideră că cele trei cadențe temporale braudeliene pot fi detectate în atitudinile mentale și afective ale oamenilor astfel: "*timpului scurt* îi corespund reacțiile emotive provocate de un anumit eveniment; *istoriei conjuncturale* evoluția mai lentă a mentalității, observabile prin compararea atitudinilor mentale și afective la distanță de câteva decenii; *istoria de lungă durată* pune în lumină cadrele mentale cele mai rezistente și deci mai durabile în care se desfășoară viața socială - moștenirea culturală, credințele religioase, valorile etice, etc." (*Aspecte ale mentalului colectiv în societatea medievală românească* în *SMIM*, VII, 1974, p. 74).

Vocabularul social-economic este mai puțin atractiv, percutant și spectaculos în comparație cu cel politic. Cuvintele "economice" pătrund, se furișează și se instalează în arealul lingvistic, cu mai puțin zgomot, dar de multe ori - așa cum a văzut mai întâi Lucien Febvre³⁷ - ele au o "vechime" și/sau un trecut îndelungat. Tocmai de aceea, însuși Braudel considera că anchetele științifice privind vocabularul socio-economic trebuie să aibă în vedere și să fie realizate prin prisma *duratei lungi*: "... cuvintele-cheie ale vocabularului istoric - arată Braudel - nu trebuie folosite decât după ce au trecut examenul întrebărilor și nu o dată, ci de două ori. De unde vin? Cum au călătorit până la noi? Nu ne ademenesc pe o cale greșită?", pentru ca apoi să adauge: "Fiecare civilizație, chiar și cea babiloniană, cea grecească, cea romană și, fără îndoială, toate celelalte, în luptă cu necesitățile și litigiile schimbului, producției și consumului, au fost nevoite să-și creeze vocabulare specializate ale căror elemente, mai apoi, își tot modifică sensul"³⁸.

4. Toți, sau aproape toți cercetătorii, care s-au aplecat - tangențial sau insistent - asupra lexicului social-istoric vorbesc de *dificultatea* și *complexitatea* unor astfel de întreprinderi. Unii îndrăznesc să afirme chiar că demersurile științifice de acest fel sunt *acte de curaj*, deoarece apare pericolul ca discursul științific să fie incomplet, și mai mult, să fie primejduit de inconsecvențe, contradicții și inexactități. Poate tocmai de aceea, multe din propunerile exprimate și inițiativele demarate au rămas nefinisate sau neterminate. Poate tocmai de aceea, spre deosebire de alte domenii ale trecutului întâlnim o *diversitate* în maniera de abordare și investigare științifică. Vom încerca să surprindem - prin apelul la o serie de autori de marcă - unele din aceste abordări. Nu suntem partizanii prezentării lor cronologice și privilegiate, ci pentru o abordare flexibilă și comprehensibilă, care să ne permită unele aprecieri și clarificări.

După propunerile și insistențele lui Lucien Febvre, din perioada inter- și postbelică de stabilire a unor punți de legătură între istorici și lingviști, pentru scrierea sau rescrierea unei *istorii a ideilor*, prin care să deslușim în primul rând cuvintele și conceptele-cheie și pe această cale intimitatea gândurilor oamenilor din trecut, Régine Robin își canaliza eforturile în anul 1973 de-a radiografia, în măsura posibilului, *stadiul* sau *stadiile* la care s-a ajuns în cooperarea dintre istorici și lingviști. Aceste eforturi s-au concretizat, aproape simultan, în publicarea lucrării *Histoire et linguistique* și într-un *articol-rezumat* găzduit în paginile prestigioasei reviste franceze "Dix-huitième siècle"³⁹. Printr-o incitantă analiză susținută și argumentată de numeroase texte din producțiile științifice anterioare, Régine Robin realizează o imagine panoramică a rezultatelor la care s-a ajuns, direcțiile și metodologiile de lucru în restituirea, cu și prin intermediul lingvisticii, a socio-lingvisticii și a lingvisticii istorice, a societății și cunoașterea clară a câmpurilor semantice dintr-o perioadă de timp sau alta.

Pierre Chaunu, deși face parte din anturajul *noii istorii* profesate de Școala *Analelor*, nu s-a preocupat în mod deosebit de problematica vocabularului istoric. Totuși, în lucrarea sa *Civilizația Europei în secolul luminilor* consideră secolul al XVIII-lea ca fiind perioada în care s-au plămădit numeroase cuvinte- și concepte-cheie specifice epocii mmoderne. A încercat, totodată, să depisteze și să impună,

³⁷ L. Febvre, *Les mots ...*, p. 232.

³⁸ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, București, 1985, p. 277.

³⁹ Régine Robin, *Histoire et linguistique*, Paris, 1973; Idem, *Les historiens devant le champ linguistique In Dix-huitième siècle*, 5, 1973, p. 111-118.

implicit, cercetarea lexicului din perspectiva a mai multe *nivele* sau *paliere*: "Limbaajul scris își are nivelurile sale, care se suprapun pe straturile greu accesibile ale limbajului real. *Nivelul 1* va fi, dacă vrei, cel al marilor tratate, științifice și filosofice, domeniu aparținând multă vreme în mod exclusiv limbii latine. Cu începere din 1680-1690, totuși, Occidentul scrie cel mai adeseori în limba națională, dar Estul, german, scandinav, danubian recurge la latină până spre anii 1770 (a se vedea Kant). La *nivelul 2* se situează literatura, de la teatru la povestire, de la epistolă la roman; la *nivelul 3*, limba curentă a corespondențelor, limba scrisă automată, cea care vine pretutindeni sub condei în chip spontan. *Nivelul 4* se situează la limita extremă a creșterilor istorice. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Franța, prin mijlocirea cererilor de dispensă de căsătorie și a caietelor de doleanțe, ajungem să avem o vagă cunoștință cu privire la limbajul vorbit de cei ce se află la limita inferioară a limbajului scris. Datorită dispensei grație Bisericii, datorită doleanței, grație statului, și prin mijlocirea scribului - cărturar aflat aproape de mediul țărănesc, el s-a născut din elita agricultorilor -, putem spera să ajungem la nivelul extrem al domeniului direct al istoriei. Pentru Franța caietele de doleanțe, *nivelul 4* înglobează milioane, de la 40 la 45%, poate din masa totală a țării. Este posibil ca lungile serii de dispense ecleziastice să ne permită mâine, și în ceea ce privește întreg secolul al XVIII-lea, să mergem încă și mai departe, foarte aproape de un *nivel 5* care ar fi cel al expresiei vorbite de cei ce nu știu nici să se semneze, nici să citească literele" (subl. ns.)⁴⁰.

Examinând încărcătura semantică a Luminilor, Chaunu consideră că asistăm în această vreme la o difuzare a cuvintelor pe *verticală* dinspre *nivelul 1* spre *nivelele 2, 3, 4, și 5* și apoi pe *orizontală* în aproximativ zece limbi scrise ale Europei (engleză, olandeză, germană, spaniolă, italiană etc.), iar prin această adevărată *geografie lingvistică* putem stabili harta geografică a Luminilor europene. Desigur, *nivelele* propuse de Chaunu sunt funcțional-viabile, după opinia sa, într-o limbă dintr-o țară europeană sau alta, la date și praguri cronologice diferite⁴¹.

Schema chaunu-iană, deși anticipată sau preluată și dezvoltată de alți autori, poate fi destul de ușor amendabilă. În *primul rând*, deși adept al trecerii de la *mica la marea Europă*⁴², istoricul francez reduce întreaga problematică la spațiul francez și vest-european. În *al doilea rând*, circulația cuvintelor este stabilită unilateral, pe un singur sens de circulație, dinspre nivelele 1 spre 2, 3, 4, și 5. Desigur, limba cultă, limba savantă este folosită de un cerc restrâns de oameni, ca Voltaire, Rousseau, Diderot și alții. Limbajul uzitat de ei - în franceza vorbită sau scrisă - a influențat indubitabil straturile sociale de la celelalte *paliere semantice*. Dar enciclopediștii francezi au fost nevoiți să perceapă și să uziteze cuvinte venite și dinspre bază spre vârful intelectual ale societății. *Marea Enciclopedie Franceză* și lucrările semnate de ei ne dovedesc pe deplin acest lucru. Mai mult cuvinte simple, uzitate obligatoriu în scopul comunicării și intercomunicării cotidiene, au fost folosite fără ezitare și, credem, fără prea mult discernământ, de toate clasele și categoriile sociale, indiferent de *palierele semantice*, "ocupat" de unii sau alții. Suntem de acord, așa cum a precizat în 1930 Lucien Febvre și cum s-a dovedit prin numeroase alte demersuri de lingvistică istorică și socio-lingvistică că există - atât în timpurile trecute cât și în cele prezente - un limbaj specific fiecărei clase

⁴⁰ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. I, București, 1986, p. 30-31.

⁴¹ *Idem*, p. 31-32.

⁴² *Idem*, p. 61-62.

socială, fiecărei profesii, fiecărui mediu social. Dar, între *nivelele lingvistice* propuse de Chaunu, "circulă" un vocabular comun și necesar tuturor. Dintr-o antologie de texte politice din secolul al XVIII-lea francez, am putut extrage, aleator, cuvintele: *om, rege, regat, mizerie, preot, biserică, impozit, familie, bani, fermieri, nobili, muncitori, recoltă* etc.⁴³, iar în vocabularul din mediile urbane și rurale din același secol⁴⁴, sau în caietele de doleanțe rurale de la 1789⁴⁵, întâlnim aceiași termeni.

Oricum, demersul științific al lui Pierre Chaunu nu trebuie neglijat, fiind una din căile și metodele ce pot fi urmate pentru investigarea vocabularului istoric. Pentru această variantă - desigur, cu unele opțiuni și modificări necesare - au optat, încă înainte și după Chaunu, o parte din istoricii celei de a treia generații a "Analelor", atunci când au schițat un *plan de cercetare* a vocabularului social al Occidentului medieval⁴⁶, sau istoricii și lingviștii care au cercetat vocabularul savant sau al elitelor intelectuale franceze (corespunzător *nivelurilor 1 și 2* propuse de Pierre Chaunu)⁴⁷, ca să nu mai vorbim de dorința manifestă de a cunoaște comportamentul mental și lexical al oamenilor din straturile inferioare ale societății (nivelele 3, 4 și 5)⁴⁸.

O adevărată fascinație a trezit pentru unii autori impactul pe care marile evenimente politice l-au avut și s-a reflectat nemijlocit în lexic maniera în care aceste evenimente au contribuit la transformarea unor cuvinte, adoptarea altora și în sfârșit la impunerea unui nou utilaj mental și a unui nou convoi semantic. Este suficient să trecem în revistă pe Alexis de Tocqueville (despre care am mai amintit) și să continuăm cu M. Frey, F. Brunot, Daniel Droixhe, Renée Bolibar și alții⁴⁹. Cercetarea vocabularului politic și social a deschis și perfecționat totodată *analiza discursului politic*⁵⁰, a *stereotipurilor verbale*⁵¹ implementate în astfel de texte

⁴³ *Textes politiques du XVIIIe siècle*, établis par Serge Baudiffier, Paris, 1980, passim.

⁴⁴ J.C. Perrot, *Rapports sociaux et villes au XVIIIe siècle* și J. Dupaquier, J. Jacquart, *Les rapports sociaux dans les campagnes françaises au XVIIIe siècle: quelques exemples*, în vol. *Ordres et classes*, Paris, 1973, p. 141-166 și 167-179, cf. Paul Bois, *Paysans de l'Ouest. Des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans Sarthe*, Paris, 1971, p. 89 et seq.

⁴⁵ M. Bouloiseau, *Inspiration, rédaction et vocabulaire de doléances rurales pour les États Généraux de 1789*, în *Ordres et classes* p. 181-192; Paul Bois, *op.cit.*, p. 91-97.

⁴⁶ J. Batany, P. Contamine, B. Guenée, J. Le Goff, *Plan pour l'étude historique du vocabulaire social de l'Occident médiéval*, în *Ordres et classes*, p. 87-91.

⁴⁷ J. Batany, *Le vocabulaire des catégories sociales chez quelques moralités françaises vers 1200*, în *Ordres et classes*, p. 59-72; Anne Marie Chouillet, Jacques Chouillet, *Vocabulaire politique de Diderot et de quelques encyclopédistes*, în vol. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Budapesta, 1981, p. 97-117; Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, București, 1981, p. 209-240; Radu Toma, *Epistemă, ideologie roman: secolul al XVIII-lea*, București, 1982, p. 90-167; Ferdinand Brunot, *op.cit.*, p. 3-27.

⁴⁸ J.C. Perrot, *op.cit.*, p. 141-166; J. Dupaquier, J. Jacquart, *op.cit.*, p. 166-179; M. Bouloiseau, *op.cit.*, p. 181-192; Paul Bois, *op.cit.*, p. 91-97; Robert Bigo, *Une grammaire de la bourse en 1789*, în *Annales*, II, 1930, p. 499-510; Paul Leuilliot, *Bourgeois et bourgeoisies*, în *AESC*, I, 1956, p. 87-101.

⁴⁹ M. Frey, *Les transformations du vocabulaire français à l'époque de la Révolution (1789-1800)*, apud Lucien Febvre, *Les mots...*, p. 234; F. Brunot, *op.cit.*, p. 425-467; Daniel Droixhe, *Symétries? Flamand, wallon et politique de la langue à la Révolution française*, în *Études sur le XVIIIe siècle*, Bruxelles, XVI, 1989, p. 23-38; Renée Balibar, *La Révolution et la politique de la langue*, în *Études sur le XVIIIe siècle*, XVI, 1989, p. 9-21.

⁵⁰ Vezi în acest sens paginile introductive semnate de Delia Marga și traducerea efectuată de aceeași autoare a *discurs-istorie-limbă*. Delia Marga, *Analiza discursului în istorie*, în *AIIAC*, 28, 1987-1988, p. 621-635; interesantă în aceeași ordine de idei și opiniile exprimate de Marie-Anne Pommier Seintignan, *De 1985 à 1989, l'analyse du discours: un syntagme en voie de disparition?* și Jürgen Erfurt, *L'analyse du discours en RDA de 1985 à 1990*, ambele publicate în vol.: *Sociolinguistique et didactique du français langue étrangère (Deux domaines en mutation)*, Rouen, 1991, p. 155-162 și 163-172. Studiile sunt însoțite de o relevantă și foarte actuală bibliografie: p. 160-162 și 169-172.

⁵¹ Sylvaine Marandon, *L'image de la France dans l'Angleterre victorienne*, Paris, 1967, p. 122-133; Idem, *Stereotypes nationaux et préjugés raciaux au XIXe siècle*, în vol. *Stereotypes nationaux et préjugés raciaux au XIXe et XXe siècles. Sources et méthodes pour approche historique*, Leuven, 1982, p. 3-18.

sau în alte lucrări și chiar în cunoașterea limbajului folosit în *sfera dezinformării, a răspândirii zvonurilor*⁵² și manipulării opiniei publice.

Între cercetările asupra vocabularului istoric un loc central îl ocupă lucrările care încearcă să reconstituie *istoria* sau *evoluția* unor cuvinte, funcționalitatea lor socială, impactul asupra mentalului individual și colectiv, precum și asupra comportamentului uman. Punctăm în această ordine de idei demersurile lui Gérard Fritz despre *istoria cuvântului popor* în Franța în secolele XVII-XIX⁵³, ale lui Henri Sée, Henri Hauser, Paul Harsin despre *istoria cuvântului industrie*, a lui Edwin Duschepper, Fernand Braudel, Jean Bouvier, despre *istoria cuvântului capital și a derivatelor sale*⁵⁴, lucrări însoțite de o largă și foarte instructivă documentație bibliografică. Aceste demersuri, adevărate inventare sau *corpus*-uri lexicale, au o importanță deosebită din mai multe puncte de vedere:

a) ilustrează *cariera* unor cuvinte- sau concepte-cheie în concordanță cu realitățile și evoluțiile socio-economice, politico-sociale și naționale din societate;

b) reliefează caracterul *competițional* al unor termeni în comparație cu alții, uzura unora și impunerea altora;

c) permit cunoașterea mai precisă a *raporturilor dintre emițător și receptor* pe traseul circulației semantice și mai ales *accentuările și repetările* prin care un termen se *impune* și se *validează* în lexic, după cum el poate fi tot atât de bine *respins și uitat*;

d) deschid calea unor cercetări de anvergură asupra vocabularului istoric, deoarece prin reunirea unor demersuri segmentale privind istoria unor cuvinte, putem cunoaște *organizarea și dinamica* unor termeni într-un larg și complex ansamblu lexical și pe această cale reconstituirea atitudinilor mentale ale oamenilor, viața și activitatea lor cotidiană.

În peisajul cercetărilor referitoare la problematica vocabularului istoric se detașează cele de epistemologie istorico-lingvistică, prin care se încearcă - printr-o abordare esențialmente interdisciplinară - cunoașterea structurilor lingvistico-operatorii din societate, a istoriei, evoluției și funcționalității cuvintelor în societățile trecute, a legăturilor dintre acestea și realitățile economico-sociale, politice, naționale, științifice etc. Este de fapt acea vocație pentru istoria civilizației, prin explorarea "în evantai" a surselor istorice și realizarea, pe această cale, a unei viziuni panoramice asupra trecutului societății umane. Se detașează în această ordine de idei cercetări mai vechi (despre care am mai amintit) ale lui Ferdinand Brunot și Lucien Febvre⁵⁵ și unele mai noi ca cele ale lui Jean Dubois,

⁵² Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, București, 1991; Jean-Noël Kapferer, *Zvonurile, cel mai vechi mijloc de informare din lume*, București, 1993.

⁵³ Gérard Fritz, *L'idée de peuple en France du XVIIe au XIXe siècle*, Strasbourg, 1988, Îndosebi excelenta bibliografie de la paginile 207-222; cuvântul *popor* s-a bucurat de o largă și interesantă dezbateră din partea specialiștilor francezi. Vezi volumul colectiv *Images du peuple au dix-huitième siècle*. Centre Aixois d'études et de recherches sur le dix-huitième siècle, Colloque d'Aix-en-Provence, 25-26 oct. 1969, Paris, 1973. La noi în țară, de istoria cuvântului *popor* s-a ocupat Paul Cornea, *Cuvântul "popor" în epoca pașoptistă: sinonimii, polisemii și conotații. Între semantica istorică și semiotica mentalului colectiv*, în vol. *Regula jocului*, București, 1980, p. 208-243.

⁵⁴ Henri Sée, *op.cit.*, p. 58-61; Idem, *Les Origines du Capitalisme moderne*, Paris, 1940, p. 140; Henri Hauser, *op.cit.*, p. 309-323; Paul Harsin, *op.cit.*, p. 235-242; Edwin Duschepper, *L'histoire du mot capital et dérivés*, Teză de doctorat, Universitatea Liberă din Bruxelles, 1964, microfilm în depozitul Bibliotecii U.L.B. - 378493. B 83 nr. 2.202; F. Braudel, *Jocurile schimbului*, p. 277-287; Jean Bouvier, *Initiation au vocabulaire et aux mécanismes économique contemporaine (XIXe-XXe)*, Paris, 1972, p. 15-22.

⁵⁵ F. Brunot, *op.cit.*, passim; L. Febvre, *Les mots...*, p. 231-242. Idem, *Civilisation, le mot et l'idée*, passim.

Klaus Bochmann, Jean-Robert Armogathe și alții⁵⁶. De multe ori autorii apelează la datele oferite de statistica istorică și operează cu această metodă pentru a întocmi adevărate "inventare lexicale", dar și pentru a cunoaște frecvența și varietatea utilizării unor termeni în comparație cu alții. Dinspre trecutul istoric, adeseori și cu destulă ușurință, se migrează astăzi, prin și cu ajutorul anchetei sociologice spre socio-lingvistică⁵⁷, pentru o reconstituire cât mai fidelă a istoriei ideilor și cunoașterii determinațiilor și funcționalităților actuale ale limbajului (sau limbajelor) și structurilor mental-psihologice.

Au putut fi astfel reconstituite și oferite spre cercetare și cunoaștere: lexicul structurilor socio-economice; raporturile economice, sociale și politice dintre clasele sociale; țelurile și idealurile urmărite de acestea și finalitatea lor; disputele și luptele socio-politice, inclusiv cele parlamentare; structurile socio-culturale și ideologice; instituțiile politice, administrative, juridice; realitățile științifice și progresele tehnice etc.⁵⁸

5. În perimetrul cercetărilor românești - în comparație cu alte spații științifice - problematica vocabularului istoric a fost destul de timid și sporadic abordată. Inițiativele interbelice ale lui Nicolae Iorga, plasate în spațiul istoriei mentalităților și vădit influențate de "școala Analelor", s-au concretizat într-o suită de conferințe, prin care marele istoric încerca o analiză a unor cuvinte cu profundă încărcătură afectiv-mentală și care, în concepția sa, defineau profilul spiritual al poporului român: "Între elementele care formează comoara sufletească a poporului românesc, nici unul nu cuprinde mai mult și nu oglindește mai adevărat decât însăși limba lui"⁵⁹. Și pentru a-și susține aserțiunea, istoricul trecea în revistă cuvintele: *frumos, bine, minte, cuminte, drept, dreptate, carte, pricepere, înțelepciune, țară, țărani*⁶⁰.

În perioada postbelică, după "deceniul obsedant" și restabilirea unor punți de legătură cu tradiția culturală românească interbelică și cu valorile culturii occidentale, apar preocupări de investigare a istoriei limbii române⁶¹, a terminologiei științifice în perioada de tranziție de la medieval la modern, a vocabularului politico-național⁶² cuprins în actele politice fundamentale ale iluminismului politic românesc, precum și universul lingvistic din anumite spații și medii românești ca cele din Șcheii Brașovului, Banat, Bistrița-Năsăud⁶³.

⁵⁶ Jean Dubois, *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872*, Paris, 1962; Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz...*, passim; Jean-Robert Armogathe, *Néologie et idéologie dans la langue française au 18e siècle*, in *Dix-huitième siècle*, Paris, 5, 1973, p. 17-28.

⁵⁷ Klaus Bochmann, *La sociolinguistique en R.D.A. - un bilan, in vol. Sociolinguistique et didactique...*, p. 19-29.

⁵⁸ Jean Dubois, *op.cit.*, passim; K. Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz...*, p. 3-18.

⁵⁹ Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întineresc*, București, 1976, p. 157.

⁶⁰ *Idem*, p. 111-151; cf. Mircea Suciuc, *Nicolae Iorga și istoria mentalităților*, in *SMIM*, XI, 1992, p. 149.

⁶¹ *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I-III, București, 1956-1962; Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1966; Adrian Marino, *Iluminismii români și problema "cultivării" limbii*, in *Limba română*, nr. 5, 1964, p. 467-480 și nr. 6, p. 571-581; *Idem, Les Lumières roumaines et l'illustration de la langue*, in vol. *La culture roumaine à l'époque des lumières*, I, coordination: Romul Munteanu, București, 1982, p. 307-361; Aurel Nicolaescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971; Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 129-147.

⁶² N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 214-215.

⁶³ Ioan-Aurel Pop, *Considerații istorice asupra vocabularului politic din veacul al XVIII-lea în Șcheii Brașovului*, in *AIIAC*, 23, 1980, p. 225-235; Nicolae Bocșan, *Conceptul de societate în literatura iluministă din Banat*, in *AIIAC*, 23, 1980, p. 209-224; Ioan Lumperdean, *Aspecte privind vocabularul social-economic și politic în zona de graniță năsăudeană*, comunicare prezentată la Sesiunea internațională "Granița militară austriacă și impactul ei asupra vieții social-politice și cultural-economice românești", Caransebeș, 29 septembrie-3 octombrie 1993 (în curs de tipărire); *Idem, "LA LONGUE DURÉE" în mentalitatea și limbajul grănicerilor năsăudeni. Repere economico-sociale și politico-naționale*, in *Revista Bistriței*, VIII, 1994 (sub tipar).

Au fost urmărite totodată traseele istorice ale unor termeni ca cel de *popor*⁶⁴ și *patrie*⁶⁵.

Inițiativele românești au fost indubitabil influențate de cercetările unor specialiști străini în romanistică, iar printr-o fructuoasă colaborare - din păcate nefinalizată - dintre specialiștii români și germani au putut fi restituite, e adevărat dintr-un punct de vedere exclusiv lingvistic, segmente esențiale din vocabularul istoric românesc într-o perioadă de profundă complexitate istorică, cea a formării și așezării societății românești pe baze moderne⁶⁶.

În ultimii ani, lingviștii au redeschis problematica în discuție și au revendicat, din păcate numai sau în primul rând din același unghi de interpretare lingvistică, tranziția vocabularului românesc spre modern și european în perioada de sfârșit a secolului al XVIII-lea și întreg secolul al XIX-lea. Este vorba în primul rând de lucrarea: *Alfabetul în tranziție* a lui Ștefan Cazimir și demersurile din ultimii ani ale lui Sorin Antohi⁶⁷. Nu avem în vedere o cercetare și o reluare a întregii problematice, ci numai o succintă confruntare - deschisă și sinceră - cu autorii amintiți. Iată câteva observații. În primul rând dacă dorim să cunoaștem realitatea lingvistică românească din perioada mai sus menționată, trebuie obligatoriu să ne referim la întreaga arie de cultură și civilizație românească și nu să "expedim", cu atâta ușurință, problematica spațiului transilvănean și a rolului jucat de Școala Ardeleană și-n acest domeniu. În al doilea rând, onestitatea științifică ne obligă la o valorificare cuprinzătoare a surselor istorice (cel puțin cele editate) și la o verificare a demersurilor anterioare în concordanță cu izvorul istoric, cu realitatea trecută. În al treilea rând în afirmațiile pe care orice autor le face, trebuie ca acestea să fie puternic argumentate și să plece de la bibliografie cât mai nouă și cât mai larg-cuprinzătoare. A pleca astăzi de la monografia din 1904 a lui Petru V. Haneș, despre dezvoltarea limbii literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a ignora aproape total izvoarele istorice (corpusuri de documente, scrisori,

⁶⁴ Paul Cornea, *op.cit.*, p. 208-243.

⁶⁵ Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, 1986, p. 61-114.

⁶⁶ Cercetarea vocabularului istoric românesc a fost efectuată de Klaus Bochmann în lucrările pe care deja le-am citat. Mai adăugăm la acestea studiul aceluiași autor *Der Wortschatz der rumänischen Aufklärung im europäischen Kontext*, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, 2/1979, p. 19-29. Pe la mijlocul deceniului opt al secolului nostru s-au stabilit fertile contacte între Universitatea din București și cea din Leipzig, pentru efectuarea unor cercetări comune privind lexicul socio-politic românesc dintre 1780-1860. Vezi Paul Cornea, *op.cit.* p. 212-213; Idem, *Pe marginea unei călătorii de studii în R.D.G.*, în *Revista de istorie și literatură*, nr. 1. 1980, p. 115-123. Deși programul stabilit inițial nu a fost finalizat, unele demersuri științifice s-au concretizat totuși în publicarea unui volum xeroxat cu titlul *Beiträge zur Geschichte des politisch-sozialen Wortschatzes der rumänischen Sprache*, Karl Marx-Universität Leipzig, 1977, precum și într-o serie de studii publicate în revista *AUB - Limbă și literatură* XXVII, 1978. Dintre acestea amintim: Angela Bidu Vranceanu, *Observații privind metodele de cercetare asupra lexicului socio-politic*, p. 1-11; Ion Coteanu, *Un model analitic al limbajului socio-politic*, p. 27-28; Mircea Seche, *Aspecte ale lexicului politic în lexicografia românească de la jumătatea secolului al XIX-lea*, p. 29-36. Din perspectiva aceluiași impulsuri în *RÉSENE* au apărut, mai întâi în nr. 4, din 1979, studiul lui Alexandru Niculescu, *Lessico della rivoluzione romana nel sec. XIX*, p. 735-746, precum și studiile publicate în numărul 4 din 1980 și semnate de: Elena Toma, *Mentalités et langage*, p. 647-653; Jürgen Erfurt, *Zur Mentalität einer Generation. Untersuchung zum politisch-sozialen Wortschatz des Rumänischen um die Zeit der Vereinigung der Fürstentümer Moldau und Walachei*, p. 653-664; Mihail Zamfir, *Romanian Socio-Political Terms in the Language of the Bulgarian Periodicals Issued in Romania*, p. 663-669; Cătălina Vătășescu, *Remarks on the Romanian Influence on the Albanian Social-Political and Cultural Vocabulary (in the newspapers published in Romania between 1888-1912)*, p. 670-674. Pe linia aceluiași preocupări vezi și Alexandru Nicolescu, *Revoluție, lexic, cultură. Conceptele revoluției românești în sec. XVIII-XIX*, în *Revista de istorie și teorie literară*, nr. 1, 1980, p. 71-81. Din păcate, aproape toate aceste cercetări poartă amprenta lingviștilor și mai puțin a istoricilor; oricum ele sunt un început de drum - interesant, incitant și promițător - pe care trebuie, printr-o strânsă colaborare interdisciplinară, să-l urmărim.

⁶⁷ Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București, 1986; Sorin Antohi, *op.cit.*, p. 5-29; Idem, *Confuzia limbilor. Filologia ca ideologie a tranziției*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 1990, p. 126-133.

memorialistică, presă, opere literare etc) și mai ales a uita de contribuțiile științifice anterioare și a-ți deplasa demersul științific cu predilecție în spațiul extracarpatic, pentru a afirma că: "nu putem vorbi de o continuitate a procesului general de primenire lingvistică decât după 1820"⁶⁸, ni se pare mai mult decât incorect, ci în discordanță totală cu realitatea istorică și adevărul științific. Era suficient ca autorul mai sus citat să citească studiile semnate de Adrian Marino, lucrările lui Aurel Nicolaescu și să răsfoiască numai repertoriul actelor oficiale emise de Curtea din Viena în limba română și întocmit de doi eminenți cercetători clujeni⁶⁹, pentru a vedea că *primenirea lingvistică* în spațiul cultural românesc este mult anterioară anului 1820. Iar dacă deschidem un volum de documente de secol XVIII vom fi de-a dreptul surprinși, în ce termeni economici, sociali, politici, educaționali se exprimă românii din toate provinciile românești. În *sfârșit* credem că o colaborare interdisciplinară, mai strânsă, între istorici și lingviști, precum și alți cercetători din câmpul științelor socio-umane (eventual chiar formarea unor "echipe de cercetare") ar restitui mai fidel și mai cuprinzător un segment important de cultură și civilizație românească. Invitațiile din partea istoricilor au fost de mai multe ori "tipărite"⁷⁰. Ele rămân valabile și ne asociem și noi cu aceeași căldură și dorință de a explora împreună, prin știință și conștiință, imensul și fascinantul "ocean" al vocabularului istoric românesc.

IOAN LUMPERDEAN

⁶⁸ S. Antohi, *Confuzia limbilor...*, p. 128.

⁶⁹ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1847*, București, 1981. S. Antohi a ignorat, după opinia noastră, în primul rând acea limbă corespunzând nivelului 3 propus de Pierre Chauu și anume "limba curentă a corespondențelor, limba scrisă automat, cea care vine pretutindeni sub condei în chip spontan" (P. Chauu, *op.cit.*, p. 30).

⁷⁰ Aurel Răduțiu, *Acte sărănești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, în *AILAC*, 19, 1976, p. 100; Idem, *Concepte și terminologie. Unele considerații privind majoritatea, minoritatea - elite și marginali de-a lungul istoriei*, în *AILAC* 32, 1993, p. 16-17; Al. Zub, *Istorie și lingvistică*, în vol. *În orizontul istoriei*, Iași, 1994, p. 118-120.